



УДК 092/536.24. (477):«С.Ковпак»  
*Олег Васильєв*

## **І ЗНОВУ НІЧ БЕЗ СНУ І СПОКОЮ. Сторінки життя видатного державного діяча України Сидора Ковпака**

Уривок із спогадів заслуженого журналіста України, ветерана, учасника бойових дій Великої вітчизняної війни, полковника у відставці **О.О.Васильєва** представляє собою достовірний матеріал для доповнення характерних рис біографії та просопографічного портрету видатного партизанського ватажка, Двічі Героя Радянського Союзу, заступника Голови Президії Верховної Ради України – **С.А.Ковпака** – мудру, чесну і совісну людину.

**Р**оки, десятиліття швидкоплинно течуть, залишаючи за собою і радісні, світлі сплески прожитого, а інколи – гіркотні будні жорстокого сьогодення. І що це за часи наступили в житті людей, коли прожитий день видається переобтяженим тижнем! У такому перебігу подій все далі відходять у минуле, непомітно стирається у пам'яті все, чим жили, дихали, чому раділи і чим пишалися.

От і минуло 60-річчя звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Пройшли вулицями, площами міст і сіл колони наших батьків, дідів, кожний з яких гордовито поглядав на груди один одного, геть вкриті золотом і сріблом бойових нагород. Чи не правда – почуття високої поваги, гордості охоплювало нас всіх! Це ж вони – солдати, сержанти, офіцери, – наші рідні, безмежно дорогі нам люди, своїм героїзмом, мужністю, відчайдушною відвагою відвоювали для синів, дочок і онуків мирне небо, райдужне сонце, квітучі поля і сади! Все те, без чого не можна собі уявляти наш світ.

Ми прийшли до 60-річчя Перемоги з почуттям щирої, вічної вдячності воїнам – визволителям, всім, хто залишив після себе



незгасне полум'я безсмертного життя! Але чому щемить серце, болить душа? Мені, учаснику бойових дій, колишньому полковнику авіації, гірко і боляче було дивитися на тих ветеранів, яким в буфетах скормлювали невеликі бутерброди з засохлими кружальцями ковбаси, давали розбавлені водою «фронтіві сто грамів» у паперових склянках. А тим, хто хотів поласувати другим бутербродом – офіціанти мовчки показували на велику чергу літніх людей з орденами, медалями й паличками, або костюрами в руках. Все! Дожили ветерани до раю! Тепер йти до кінця, гідно зустріти те, що обминуло тебе на війні, що у буремні роки битви за Україну забрало життя сотень тисяч твоїх бойових побратимів!

Написав я оце, а перед очима – щиро шановна, мудра, великої душі людина – легенда всіх партизанів другої світової війни – генерал Сидір Ковпак. Ні-ні, я не перебільшую, бо сам був свідком, коли влітку, одного пізнього вечора я знаходився поряд із Сидором Артемовичем на залізничній станції Вінниця, зустрічав спеціальний поїзд з маршалом Йосипом Броз Тіто. Він після довгої перерви, коли вже пішов з життя Йосип Сталін, – один з непримиримих ворогів Тіто, вперше наносив візит керівництву СРСР. І мене по-справжньому здивувала урядова телеграма з Белграда до Києва за підписом Броз Тіто з його побажанням, щоб на шляху до Москви зробити в Україні хоч б коротку зупинку, щоб побачитися із Сидором Ковпаком.

Про всяк випадок з С.А.Ковпаком послали і заступника Голови Ради міністрів УРСР М.С.Гречуху. А на який випадок – я й сам не знаю. Та було мені шкода дивитись на високу худорляву фігуру поважного урядовця, який просто не знав, що йому робити й говорити. А Йосип Тіто і Сидір Ковпак щось жваво обговорювали, інколи, поклавши руки на плечі один одному, поважно проходили повз вагони поїзда і говорили, без кінця говорили. Ось тоді я по-справжньому зрозумів: генерал Сидір Ковпак – людина всесвітньої слави, якого знають, щиро поважають, визнають одним із найвідоміших партизанських вождів Другої світової війни. Вже потім у мене було особисте знайом-



ство з Сидором Артемовичем, випадало чимало зустрічей, бесід, щоб раз і назавжди визнати: ця людина заслуговує на всенародну шану. Вона обов'язково лише після себе тільки одне – щире визнання народної мудрості, глибокої любові до своєї Вітчизни – України, чистоту помислів, чесності й порядності людини і керівника державного значення! Як ви думаєте, заслуговувала ця людина на те, щоб до сказаних ним слів прислуховувалися, щоб вони поспіль наставляли нинішніх державців? Адже саме цього у них дуже й дуже не вистачає. Нехай би подумали над цією нелегкою для них справою!

А змусили мене взятись за перо слова одного офіцера МВД – досить високого звання, який так собі, між іншим сказав: «Ну, хто був Сидір Ковпак? Партизан, який і освіти не мав, і досвіду керівництва не надбав, хоч був він на високому кріслі. Просто пуля з автомата і хвацько гарцював на коні. Про це колись читав у Вершигори!»

Так зачепили мене за живе ті слова офіцера – міщанина, вдягненого у якийсь чи то графський, чи то есесівський мундир. Він тільки й знає, щоб на вулицях міста чітко командувати: «Громадяни, не скупчуйтеся, проходите, не наражайтесь на штраф за непокору органам правопорядку». Тому я вирішив – розповім тільки про один випадок з повсякденного життя Двічі Героя Радянського Союзу, заступника Голови Президії Верховної Ради УРСР Сидора Артемовича Ковпака. Може щось дійде до розуму наших державців і правоохоронців!

...Влітку кінця п'ятидесятих років у Києві сталася трагічна подія – вбили молодого лейтенанта – сина генерала Зайцева, одного з керівників Київського військового округу. Хлопці комісара міліції Гайдамаки спрацювали оперативно і злочинці, на чолі яких був сімнадцятирічний син одного з майстрів заводу «Арсенал», вже вранці наступного дня давали слідчим свідчення. Справа була, як на мене, нескладна – п'яні до чортиків учні профтехучилища вчинили бійку біля будинку Верховної Ради УРСР. Більше всіх досталось дівчині, співучасниці п'янки, що чимдуж верещала. Офіцер, що крокував додому після концерту



в Будинку офіцерів, хотів її захистити. Так і обірвалося молоде життя досить перспективного командира взводу наших військ у Східній Німеччині.

Вже на другий день мене викликав відповідальний керівник РАТАУ – Радіо-телеграфного Агентства України при Раді Міністрів УРСР Іван Костьович Сиромолотний.

– Ти, звичайно, знаєш про вбивство офіцера біля Верховної Ради УРСР? Справа набула розголосу. Вирішено провести відкритий суд у найстиліші строки. Є інформація, що із Східної Німеччини до Києва виїжджає ціла рота вояків, у якій служив вбитий офіцер. Ти розумієш, що може статися... Одним словом – зараз до комісара Гайдамаки за детальною інформацією, а після обіду о 15-й годині тобі замовлено перепустку до Сидора Артемовича Ковпака. Має Сидір до тебе справу.

Я мовчки вислухав мого керівника і пішов виконувати журналістські обов'язки. Симпатичний рожевоощокий комісар міліції Гайдамака дуже детально розповів мені про трагічний перебіг подій і сказав, що прокуратура не забариться з представленням справи до суду, бо ніяких правових ускладнень не передбачається. Я все занотував, про все дізнався і розпрощався з Веніаміном Глібовичем.

Рівно о 15.00 я був у Верховній Раді. Але черговий комендант мені повідомив: «Сидір Артемович чекає вас о восьмій вечора». Ну, що ж – буду о 8-й вечора!

Рівно у призначений строк я був у приймальні. Десь хвилин за десять вийшов Сидір Артемович у цивільному костюмі з двома Золотими Зірочками на лацкані.

– Ну, як мені сказав Іван Костьович, твоє прізвище Васильєв?

– Так точно, Сидір Артемович.

– А ти не проти, щоб я тебе звав Василько?

– Що ви! Будь ласка.

– Так звали одного мого партизана – хвацький був хлопець.

Ми вийшли на подвір'я, сіли на лавочку. Сидір Артемович скрутив добрячу цигарку з легкого тютюну і, глибоко затягнув-



шись, уважно подивився на яблуневі дерева, що кількома рядками розкішно розкинули свої віти прямо навпроти нас.

– Не хочу хвалитись, але і правди діти нікуди – оцей яблуневий садочок садив я. Бач як розкошує, як розкинув віти? Значить любо йому тут. Буде, дай Боже, рости і далі.

Мій співбесідник помовчав, а потім знову звернувся до мене:

– Слухай уважно, Василько. Справу про вбивство офіцера Зайцева, після рішення суду доручено розглядати мені. Дем'ян Сергійович так і сказав: «Сидір! Справа нашої честі – довести все до завершення. Але завдання єдине і саме важливе! Все повинно бути в рамках закону. Ні кроку у бік, чи назад, все повинно бути, як і завжди, – відкрито, доволі ясно і доказово. Чому я все це тобі кажу? А тому, що ти, як сказав Костьович, вже поінформований досить і будеш постійно знати про всі деталі справи. Отже, ти мені будеш про все розповідати, про що треба буде знати. Заперечень немає? На жаль мій помічник захворів і зараз лікується.

– Що ви, Сидір Артемович! Я радий буду вам допомагати. Це мій обов'язок. Що не скажете – все зроблю.

– Оце мені подобається. Люблю, як люди відразу розуміють завдання і не допитуються «що?», «як?», «чому?» Але, відверто тобі скажу, за важку справу ми беремося. Мені завжди робиться не по собі, коли справу, яку розглядає наша Президія, стосується життя людей. Я тобі не збрешу, сказавши, що я надивився за своє життя на стільки горя, стільки біди і страхіть, що, здається, міг вже і звикнути до всього... Але, що не роби, як не крути, а звикнути до цього не можливо.

Сидір Артемович скрутив чергову цигарку і почав згадувати свої зустрічі з керівниками ОУН-УПА під час рейду в Карпати. Говорив довго і якимось досить схвильовано. Але, як на той час, дуже незвично, зовсім по-іншому інтерпретуючи події, які подавались тоді у нашій пресі, радіо, в усій пропаганді.

Детально я, звісно, не можу все точно пригадати й передати, але основна думка, яку я виніс з тої щирої вечірньо-нічної бесіди з генералом Сидором Ковпаком була одна: «Війна – це жах і



смерть для всіх людей, всіх національностей та віку... Але треба мати холодний розум, чисту совість, добру думку, щоб розрізняти справжнього ворога і просто неосвічену, затуркану людину, яка безсловесно виконує те, що їй наказують. Одним словом, не можна підігнати під одне молодого вояку УПА, якому ще й плуга не можна довірити, бо заїде обов'язково не туди, куди треба, і добре озброєного сотника чи хорунжого, або якогось собі керівника «СБ», що за свої надбані землі та маєтність вирізали людей як тих курей! От і думай! Людей однакових ані розумом, ані серцем, ані совістю немає. Наш комісар Семен Васильович Руднєв завжди казав: «Щоб там не було, а перш за все – розбирайся, що за людина перед тобою. Помилитися – своя власна совість заїсть до нестями!»

Розпрощалися ми із Сидором Артемовичем далеко за північ. Він сказав мені, що подзвонить Сиромолотному, коли я знадоблюся. Так пройшла моя перша зустріч з уславленим колишнім партизанським командиром, а тоді державною людиною високого рангу. Згодом прийшло наше досить часте спілкування, яке я цінував, неначе безцінний дарунок долі і розуміння істинно народної мудрості, величезним кладязем досвіду тісного єднання сільської простоти і безмежної сили розуму, волі, врешті рішучості, сотні разів продуманих, вимучених нічними роздумами тих приписів, які виходили з-під пера заступника Голови Президії Верховної Ради УРСР.

Справа про вбивство офіцера Зайцева йшла доволі нервово. Солдати, що приїхали із Східної Німеччини, частенько з'являлись біля стін Лук'янівської в'язниці, біля цехів заводу «Арсенал», а іноді й біля будинку Прокуратури УРСР. Але, до честі вояків, все проходило спокійно, без ексцесів і збурення. Лише транспаранти і плакати з написами про вимогу найсуворішого покарання злочинців, нагадували те досить тривожне, незвичне, що збурило зелені схили Дніпра-Славутича.

Я був повністю в курсі справ і знав, що майже днями розпочинається суд над злочинцями, бо прокуратура фактично свою справу закінчила. Дізнався я під дуже великим секретом, що



прокурор виніс попередній вердикт для основного злочинця-вбивці – смертну кару через розстріл. Чесно кажучи, я сприйняв ту звістку спокійно. Вбили молодого, перспективного командира, офіцера, відмінника служби, який готувався вступити до академії. І якось повз мене пройшов без усяких роздумів і питань той факт, що вирок буде винесено 17-річному хлопцю, який тільки починав життя.

Увечері мене викликав І.К.Сиромолотний. Вигляд у нього був втомлений. Стояв біля відкритого вікна і дивився у темніюче небо. Оглянувся на мене, повернувся, пішов до столу, сів у крісло. Рукою показав мені на крісло поряд з його столом.

– Тебе викликає на 22-у годину Сидір Артемович. Але перед цим я хотів би тобі дещо розповісти. Ти знаєш, що основний злочинець – то єдиний син майстра – арсенальця? Нещодавно в ЦК партії надійшов лист від арсенальців, його підписало чоловік зо 30-ть. В ньому вони уклінно просять наші партійні, судові органи зважити на те, що злочинець ще неповнолітній, та ще він єдиний син у батька і матері, які працюють на «Арсеналі». Тому благають зробити поступку і дати йому хоч який великий строк, але тільки не розстріл. Лист величенький. Та основний зміст я тобі виклав... От така ситуація, дорогий мій чоловіче, склалася. Але саме складніше в іншому. ЦК партії передав листа Голові Президії Верховної Ради УРСР Дем'яну Сергійовичу Коротченку для остаточного рішення. Адже право помилування належить Президії Верховної Ради. Ну, а Дем'ян Сергійович – хлопець не дурний – і передав листа нашому високошановному Сидору Артемовичу Ковпаку, сказавши при тому: «Ковпак – справжній народний представник в Президії. Йому й вирішувати.» Сидір Артемович тільки-но дзвонив мені, просив тебе приїхати до нього.

Так я вже майже о 22.30 сидів на тій самій лавочці, що й у попередні рази, а поряд курих свою незвичну цигарку Сидір Артемович Ковпак. Був він у вишитій українській сорочці, світлих штанах, літніх сандаліях. Незважаючи на нічний час, було дуже тепло, ніби невидимі промені сонця і досі обгортали землю.



– Ну що, Васильку, потрапили ми в добрячі непереливки, з якого, дай Боже, цілими вийти.

– Сидір Артемович, а хіба є якісь сумніви? Адже і сам злочинець визнав, що то його ніж урвав життя Зайцева, і ті підсудні, хто був разом із злочинцем, підтвердили цей факт. Що ще треба? Хіба це не основа для цілком законного рішення суду?

Ковпак нічого не відповідав мені, тільки робив глибокі затажкани цигарки. Потім загасив недопалок, кинув до урни. І тихо-тихо сказав, ніби не до кого не звертаючись:

– А у нього ж є й батько, й матір, і дві бабусі... І він у батьків єдиний син. І більше у них нікого ніколи не буде. А йому тільки-но 17-ть років... Ось слухай, що я тобі розкажу... Було це в одній із дуже складних для нас, нашого з'єднання операцій. Ми переходили з Житомирської області у Київську. Нас навкруги обсідали фашисти. Ми хоч і повоювали вже добряче, потріпали фашиста, та сили у німців були ще великі, а головне – досить немала колона танків. А що ми проти тих танків? Просто військо з автоматами, гвинтівками і невеликий артилерійський загін. От і все. Ми з комісаром прийняли рішення вислати роту мінерів, щоб знищити попереду себе кілька досить великих мостів. Така важлива акція тим самим мала перекрити шлях танкам. Головне завдання мінерів – швидко, якомога хутчій добратись до цих мостів і зробити свою справу. Наші люди у з'єднанні пережили у великій тривозі немало часу. А саме головне – невідомість обставин і всієї ситуації. Де і що з ротою мінерів – ніхто не міг сказати й слова. Нашим великим щастям стало те, що фашисти змінили свої плани і не повернули туди, куди ми сподівались. А мінери? Командир (не буду називати прізвища, щоб ніхто з родичів та близьких його людей нічого про то не знав) дозволив тоді всій роті зупинитися у невеликому селі. Відпочити! Вони там двоє діб дудлили самогон. Можна сказати – заливалися ним. Коли мінери отямилися, то вже й не потрібно було їм нічого робити. Нас врятувало те, що німці, як я казав, змінили плани. Я хотів командира мінерів просто вигнати, як того поганого собаку, із з'єднання, хоча він до





цього випадку був непоганим бійцем. Але Семен Васильович, як завжди то було за комісаром, і на цей раз першим взяв слово: «Розстріл!» Ніхто з членів трибуналу не заперечував. Всі промовчали. І через десять хвилин командира горе-мінерів розстріляли. Скажу прямо: мені жаль було цього хлопця, й дуже прикро за те, що я не заперечив рішенню трибуналу. Але через кілька хвилин зовсім голова запаморочилася: я побачив, як Семен Васильович зупинився біля сосни, обперся на неї й довго, довго так стояв. Коли я підійшов до нього, то побачив, що обличчя комісара було геть залито слізьми. От тоді я добре зрозумів, що людина – командир не завжди повинна піддаватися своїм особистим почуттям, бо в її руках життя сотень бійців, побратимів по зброї, друзів. Командир має завжди закликати до своїх рішень не тільки почуття, але й розум, досвід, свою совість перед однополчанами.

– Отака моя історія, Василько. А ти думай, чому я її тобі розповів. А розповів я тобі її тому, що хочу на тобі перевірити рішення, яке я прийняв за наказ Дем'яна Сергійовича Коротченка. Бо ти все знаєш, вивчав, писав про цю справу докладно.

А рішення С.А.Ковпак прийняв таке: зібрати рідних і близьких знайомих злочинця і його жертви, по 15 чоловік з кожного боку і нехай вони від імені народу проголосують за рішення суду про розстріл злочинця, або за помилування. Президія Верховної Ради УРСР при цьому не буде мати права голосу. Голос народу – голос Божий.

Таке зібрання відбулося. Мабуть не варто і говорити, як характеризували вбитого лейтенанта. Були найвищі оцінки, говорили про нього як чудового сина, школяра-відмінника, здібного курсанта, вправного командира армійського взводу. З 15-и присутніх від арсенальців виступали троє. Говорили вони про те, що злочинець все ж був непоганим спортсменом-футболістом, вчився віднедавна у молодшій футбольній команді, бо школу взагалі кинув. Коли Сидір Артемович хотів зробити остаточний підсумок, і враховуючи всі ці короткі характеристики, попросив присутніх висловити свою думку про рішення суду, встав



батько підсудного: «Дозвольте, Сидоре Артемовичу, мені вийти. Батько не може голосувати за смерть свого сина»...

На цьому зібрання, скликане Сидором Артемовичем Ковпаком, було закінчено...

Того вечора ми з С.А. Ковпаком довго сиділи в нашому затишному куточку в садку. Ніч щедро всипала небо зірками й була повнолунна, хоч голки збирай. Сидір Артемович скрутив цигарку, запалив, довгенько мовчав, а врешті сказав:

– А в мене немає своїх дітей. Може це й на краще? Ні, ні! Люди повинні мати своїх дітей і виховувати їх справжніми людьми, бо житимуть вони саме серед їх громади. Інакше... А що інакше? Знову у мене буде безсонна і дуже тривожна ніч. А скільки їх було! Не перелічити.

Схилив голову партизанський генерал і думав, думав про щось своє...

*Oleg Vasilyev*

**AND AGAIN NIGHT WITHOUT DREAM AND REST:  
PAGES OF LIFE OF THE EMINENT STATESMAN  
OF UKRAINE SIDOR KOVPAK**

A fragment from the memoirs of the Honored Journalist of Ukraine, the veteran, the participant of operations of the Great Patriotic War, the colonel in retirement, O. Vasilyev represents an authentic material in addition to the characteristic features of the biography and «prosopographic» portrait of the outstanding guerrilla leader, twice Hero of the Soviet Union, deputy head of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine, wise, honest and conscientious person – S.A.Kovpak.